

¹⁰ Березанская С. С. Усово Озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце.— К., 1990.

¹¹ Пузаков Е. В. Раскопки энеолитических поселений на Северском Донце // Археологические открытия 1971 г.— М., 1972.— С. 316, 317.

Л. А. Спицина

ПОСЕЛЕНИЯ РЕПИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

В настоящее время на территории Восточной Европы известны единичные памятники репинской энеолитической культуры, выделенной А. Т. Синюком. Изучение архивных материалов, коллекций и новые полевые исследования показали, что на территории Восточной Украины раскопаны девять поселений репинской культуры. В статье предлагается описание керамики, найденной на этих памятниках.

L. A. Spitsyna

SETTLEMENTS OF RYEPINSKAYA CULTURE IN EAST UKRAINE

Nowaday in territory of East Europe the individual monuments of Ryepinskaya Eneolithic culture allocated by A. T. Sinyuk are known. Study of archival materials, collections and the new field researches have shown, that in territory of East Ukraine nine settlements of Ryepinskaya culture are dug out. In the article the description of ceramics found on these monuments is offered.

Одержано 28.10.98

КОМПЛЕКС ПІЗНЬОЕЛЛІНІСТИЧНИХ АМФОР З ОЛЬВІЇ

Н. О. Лейпунська

Публікується комплекс амфорної кераміки з одного з підвалів на ділянці НГС в Ольвії, до якого входили досить рідкісні для Північного Причорномор'я форми греко-італійських та пунійських амфор.

1989 р. на ділянці НГС в Ольвії відкрито житловий будинок НГС-6, розташований на розі Південної вулиці та Верхнього провулка (західна частина ділянки). В одному з його підвалів (№ 253) виявлено комплекс різноманітної кераміки, складовою частиною якого були кілька цікавих екземплярів елліністичних амфор, що публікуються. Будинок був зруйнований не пізніше кінця — середини II ст. до н. е., можливо під час пожежі, заповнення приміщень та, зокрема, підвалу № 253, були перекриті завалом із залишків обгорілих сирцевих стін будинку. Підвал, збудований не пізніше початку III ст. до н. е., очевидно, вже в кінці століття був перебудований — зведено додаткову південну стіну, що зменшило площу приміщення. На рівні підлоги цього будівельного періоду, в центрі підвалу, було влаштовано прямокутну в плані яму, обкладену каміння, у запов-

© Н. О. ЛЕЙПУНСЬКА, 1999

ненні якої знайдено частково фрагментовану амфору (О-89-НГС-989). Біля неї в долівку було впущено нижню частину розбитого в давнину піфоса з вирівняним краєм, скріплену свинцевими скобами. У південно-західному кутку підвалу, упритулу до південної стіни стояли *in situ* дві амфори (О-89-НГС-639, 640). Крім того, фрагменти елліністичних амфор різних центрів становили значну частину матеріалів заповнення.

Серед усіх зразків амфор з комплексу слід виділити досить рідкісні для Ольвії (хоч і вже відомі) греко-італійські та надзвичайно рідкісні — пунійські амфори.

Греко-італійські амфори

Як зазначалося вище, дві амфори стояли *in situ* вертикально біля стіни підвалу, дещо впущеними в долівку приміщення пізнього будівельного періоду. Нижче наводимо опис амфор.

О-89-НГС-639 (рис. 1, 1; 3, 1). Вінця — високі (4,4 см), відігнуті донизу, в розрізі наближаються до рівнобічного трикутника, зовнішня твірна опускається від верху трикутника назовні під гострим кутом. Підсічка широка (близько 0,8 см), майже горизонтальна.

Шийка — висока, починаючи від місця прикріплення ручок плавно розширюється вгору і до плічок. У плані — коло.

Ручки розміщені під вінцями, відходять від шийки майже під прямим кутом і так само опускаються на плечі по центру, дещо наближаючись до шийки в нижній частині. У розрізі еліпсоподібні, з невеликою різницею в осях.

Корпус — плічка скошені, обмежені жолобком. Верхня частина корпусу (дві третини висоти) — циліндрична, нижня — округла, із плавним переходом до ніжки. Місце розміщення максимального діаметру не виділене.

Ніжка — коротка, циліндрична, з неглибокою (1 см) ямкою в підшві. Твірна має округлий характер. Придонна частина досить тонка, завтовшки близько 3 см.

Глина — рожево-бежева, добре відмулена, густа.

Поверхня — рожеве покриття.

Збереженість — відбито частину вінця, одну ручку, частину ніжки.

Метричні дані¹ — Н — 83, Н₁ — 80, Н₂ — 28,4, Н₃ — 6,2, Н₄ — 49,2, Н₅ — 3,2, Н₆ — 4,4, Д — 32,4, Д₁ — 18,8, Д₂ — 19,6, Д₃ — 2,5, Д₄ — 5,2 см. Показники пропорцій — Н:Д=2,6; (Н₂+Н₃):Н₄=0,7.

Як видно з опису, амфора має виразні ознаки, зокрема високі вінця та шийку, за якими її можна віднести до великої групи середземноморських, які зветься греко-італійськими². Ці амфори вироблялись у надзвичайно широкому регіоні — від берегів Іспанії до Італії та Сицилії³. Для визначення амфори, що публікується, слід звернутися до деяких типів родоської тари, які наближаються до греко-італійських. На користь такої паралелі свідчить характер глини ольвійської амфори, ідентичної до глини родоських амфор. Одна з таких амфор середини III ст. до н. е., яка походить з о. Родос, була опублікована В. Грейс⁴. Однак ольвійська амфора відрізняється. У неї дещо звужуються плічка, корпус наближається до циліндричної форми, заокруглюючись тільки в нижній частині, при цьому близьке співвідношення висот верхньої та нижньої частин посудини створює враження важкості і, якоюсь мірою, диспропорції. Відрізняється і ніжка — у амфори з о. Родос вона має додатковий валик у верхній частині стовбура. Загальний вигляд амфори більше наближається до греко-італійських амфор типів «с» і «е» за Е. Віль⁵. Але тут помітні певні відмінності — останні більш витягнуті, їхні ручки щільніше притиснуті в нижній частині. Здається можливим припустити, що ольвійська амфора є дальшим розвитком амфори 23 за В. Грейс⁶ і може датуватись пізнішим часом — можливо, II ст. до н. е., як і амфори типів «с» та «е» за Е. Віль⁷.

О-89-НГС-640 (рис. 1, 2; 3, 2). Вінця — високі (3,2 см), у розрізі наближаються до трикутника. Зовнішня твірна скошена від верху трикутника вниз-назовні під гострим кутом. Нижній край вінця дещо виступає. Підсічка горизонтальна.

Шийка — висока, циліндрична, дещо розширюється до вінця і плічок. У плані — коло.

Ручки — в перерізі еліпсоподібні. У верхній частині прикріплені під вінцями, тут вони плавно вигнуті, в нижній частині наближені до шийки і прикріплені в місці змикання шийки та плічок (S-подібні).

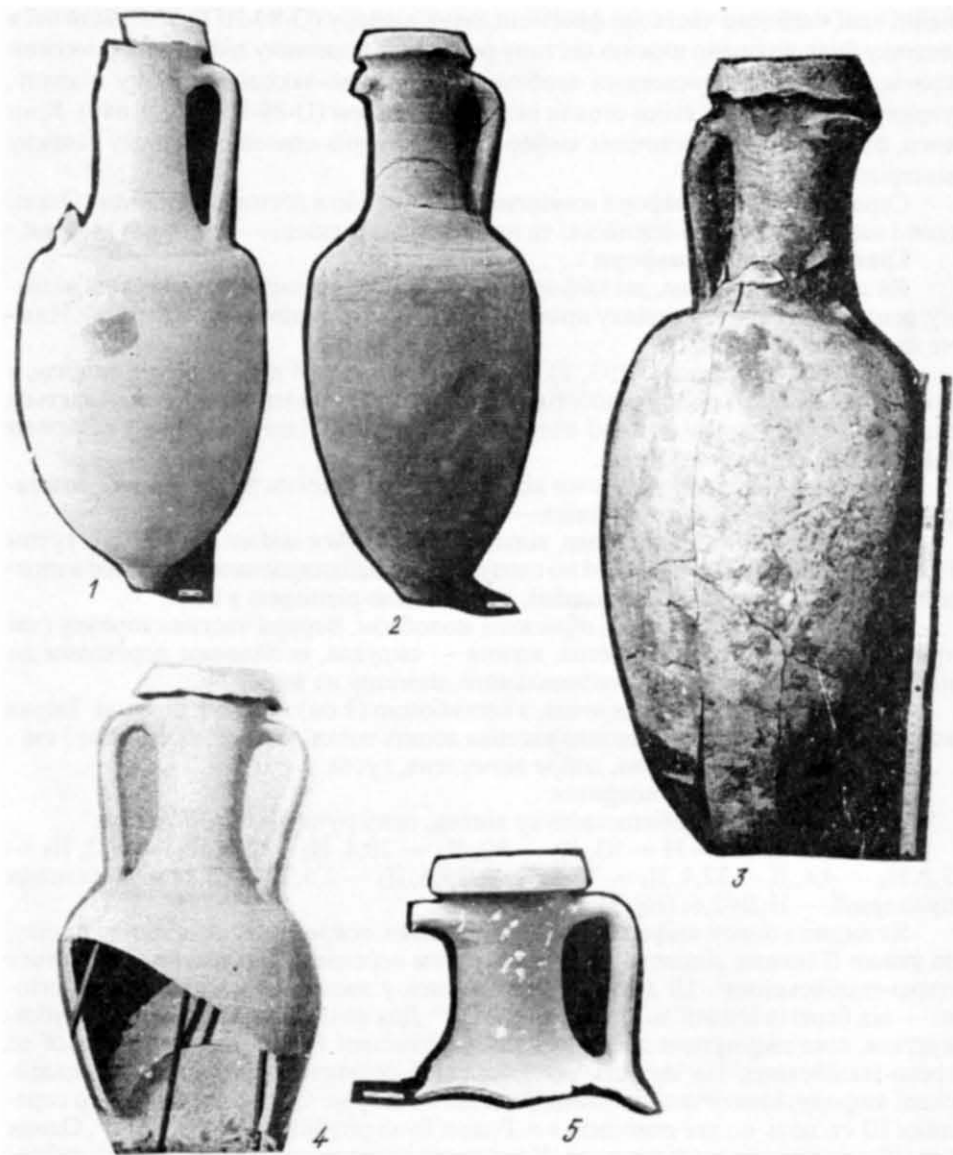

Рис. 1. Греко-італійські амфори з Ольвії: 1, 2 — амфори із заповнення підвалу № 253 О-89-НГС-639, 640; 3 — амфора з розкопок 1949 р.; 4 — амфора з Ольвії без шифру; 5 — шийка амфори О-89-НГС-486а.

Корпус — видовжений, плавно-конусоподібний. Плічка похилі, неширокі, розміщення максимального діаметру практично не виділене.

Ніжку відбито. Придонна частина тонка, 2—2,5 см.

Глина — іржаво-коричневого кольору, груба, пористо-шарувата, з домішками білого і чорного кольору, піску, кварцу, блискіток слюди, вапняку.

Поверхня — шорстка. Помітні сліди роботи гончарного круга у вигляді слабо накреслених жолобків, особливо по горлу і верхній частині корпусу.

Збереженість — склеєні шийка та корпус, відсутні ручка та ніжка.

Метричні дані: Н — 79, Н₁ — 78, Н₂ — 24, Н₃ — 6,4, Н₄ — 48,8, Н₃+Н₄=56, Д — 28,8, Д₁ — 14, Д₂ — 14,8, Д₃ — 2,5, Д₄ — 6,4 см (по відбитій частині). Показники пропорцій: (Н₂+Н₃):Н₄=0,6; Н:Д=2,9.

За всім набором морфологічних ознак та характером глини амфора належить до групи греко-італійських амфор Form e за E. Will⁸, припустимо виготовлених в Іспанії у II ст. до н. е., головним чином, у першій його половині⁹.

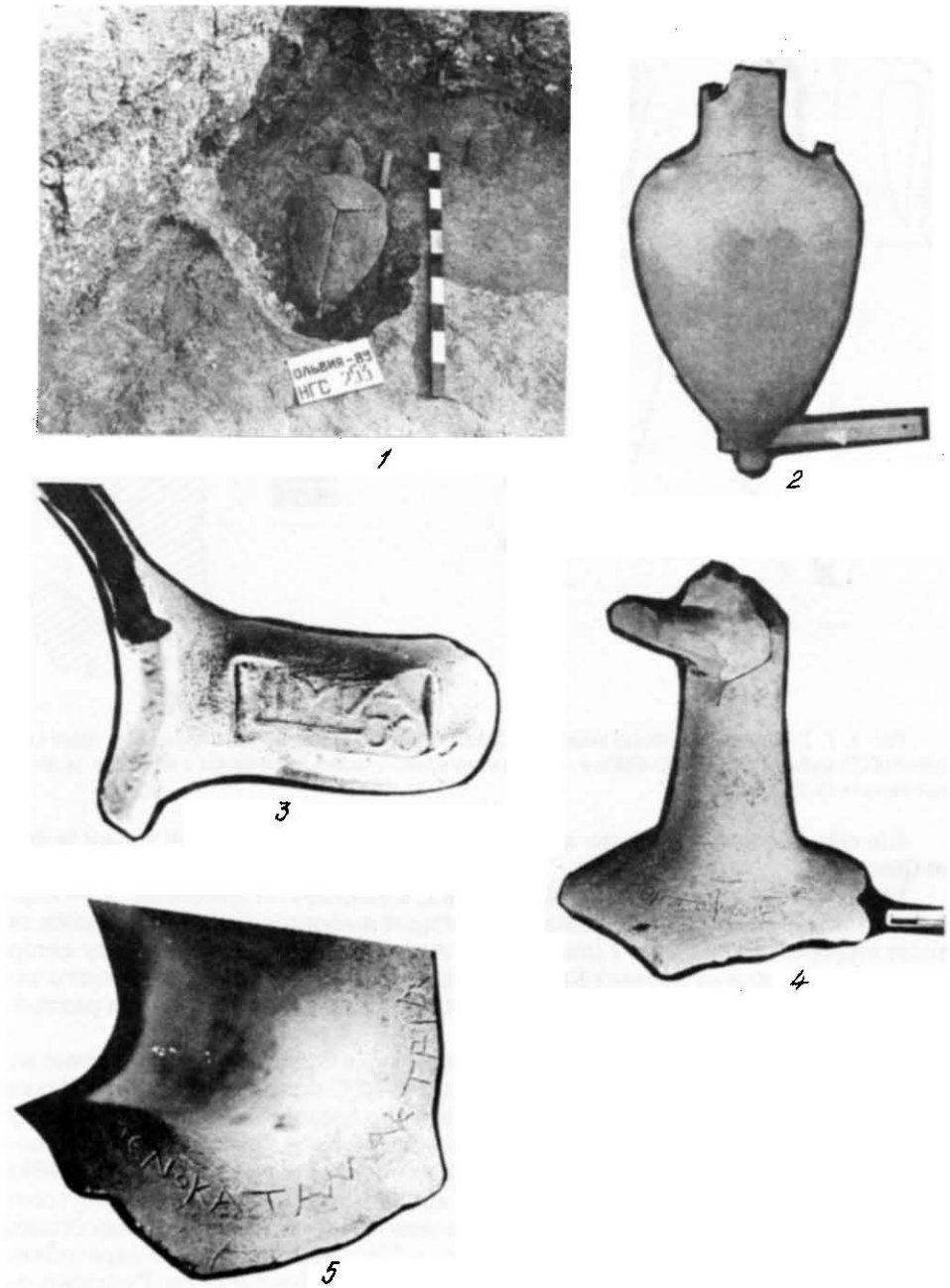

Рис. 2. Родоські амфори та лягінос: 1, 2 — амфори з заповнення підвалу № 253 О-89-НГС-639, 790; 3 — клеймо Імаса О-89-НГС-982; 4, 5 — родоський лягінос О-89-НГС-645.

Амфори так званої греко-італійської групи вже були відомі в Ольвії, однак вони були репрезентовані, головним чином, фрагментами вінець, у кращому випадку — шийок. Цілі екземпляри відсутні, за винятком знахідки амфори у заповненні великої цистерни на агорі, засипаної у другій половині II ст. до н. е. (знахідка 1949 р.). Амфора відома тільки за фотографією (рис. 1, 3), не згадується вона і в публікації комплексу цистерни¹⁰. Швидше за все, вона належить до тієї ж Form e, що й амфора О-89-НГС-640. У неї така ж витягнута шийка й округло-конусоподібний корпус, високі вінця, що розширюються донизу, характерний жолобок у місці з'єднання шийки та корпусу, притиснуті в нижній частині (S-подібні) ручки.

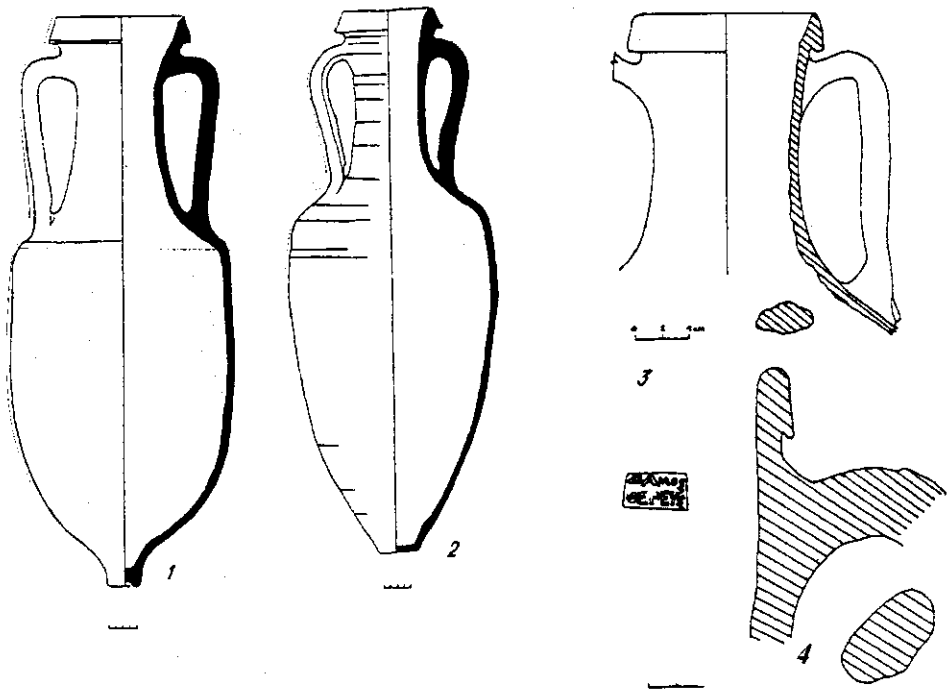

Рис. 3. 1, 2 — греко-італійські амфори з Ольвії О-89-НГС-639, 640; 3 — фрагмент греко-італійської (?) амфори О-89-НГС-486а; 4 — фрагмент греко-італійської амфори з клеймом, родоський варіант О-89-НГС-3.

Ще один великий фрагмент аналогічної амфори також відомий тільки за фото (рис. 1, 4).

На поселенні ольвійській хори Козирка 2, в шарі другої половини IV — першої половини III ст. до н. е., знайдено фрагмент амфори з високими вінцями та вінця амфори типу Солоха I (mushroom). Аналогію першому фрагменту автор публікації вбачає в матеріалах Казанлицької гробниці ранньоелліністичного часу¹¹. Видається можливим віднести його до типу птолемеївських амфор раннього варіанту середини III ст. до н. е.¹²

Знахідки фрагментів греко-італійських амфор в Ольвії донині практично не фіксувались. Тільки за останні роки на ділянці НГС пощастило вивити кілька варіантів вінця таких амфор. До того, коли буде проведено їхню досить повну систематизацію, хотілося б звернути увагу лише на деякі з них. Так, до групи посуду з коричневою важкою глини належить фрагментована шийка О-89-НГС-486а (рис. 1, 5; 3, 3). Вона має потовщені високі вінця, трикутні у перерізі, з округлою зовнішньою твірною та горизонтальною нижньою, заглибленою підсічкою. Шийка дещо нижча від вже описаних — Н₂ — близько 20 см, плавно переходить у похилі плічка. Тут закріплені нижні частини ручок. Д₁=Д₂=13 см. Ручки в розрізі еліпсоподібні, з невеликим загладженням поздовжнім виступом по зовнішній частині. Судячи за переходом від шийки до плічок та розміщенням ручок, корпус не міг бути дуже широким, очевидно, він мав ті самі пропорції, що і корпус амфор Form с, е. Можливо ця шийка, як і амфора № 640, іспанського походження і датується II ст. до н. е.

Ще один екземпляр високих вінця належить до родоського варіанту греко-італійських амфор — О-89-НГС-3 (рис. 3, 4). Це фрагмент підпрямокутних у перерізі вінця висотою 2,5 см з підсічкою та частина ручки, у верхній частині якої збереглося клеймо ΔΑΜΟΣ//ΘΕΝΕΥΣ. Воно аналогічне до клейма Деметрія на родоській амфорі з високими вінцями¹³, датованого серединою III ст. до н. е.

Крім того, було проведено попередню класифікацію високих відігнутих вінця за сучасними формальними ознаками. Серед екземплярів, виявлених при розкопках пізньоелліністичних шарів ділянки НГС в Ольвії, виділяються такі модифікації.

1 — трикутні у перерізі, які значно — на 1,5—2,0 см — відстають від шийки (рис. 4а).

2 — трикутні у перерізі, наближаються до прямокутного трикутника, в якому зовнішня твірна відповідає гіпотенузі (рис. 4б).

3 — вертикальні вінця з заокругленим верхнім краєм та ввігнутою підсідкою (рис. 4в).

4 — трикутні у перерізі, з горизонтальною підсідкою (рис. 4г).

5 — із закругленою верхньою твірною та невиразно скошеною округлою нижньою твірною, рівною широкою підсідкою (рис. 4д).

6 — еліпсоподібні у перерізі, звужуються до верхнього краю та округло розширюються в центральній частині, з вузькою нижньою твірною, невеликою підсідкою (рис. 4е).

7 — практично невиділені вінця, оформлені лише у вигляді округлої верхньої частини та виділеним краєм по шийці. Аналогічна форма на цілих амфорах поки не траплялась (рис. 4ж).

Ця класифікація дає лише попередню картину форм вінців грекоіталійських амфор, але вона може бути корисною при подальшій роботі над цією категорією матеріалів.

Пунійські амфори

У комплексі заповнення підвалу № 253 практично вперше в Ольвії було виявлено та ідентифіковано надзвичайно рідкісні для Ольвії амфори північно-африканського походження.

О-89-НГС-642 (рис. 5, 1). Вінця — валикоподібні масивні, завдяки розширеному устью створюється враження відігнутості. Твірна у верхній частині майже горизонтальна, дещо опукла, у зовнішній — округла, в нижній — рівна горизонтальна.

Шийка — дуже коротка, сильно розширюється до устя та плавно переходить у плічка. У плані — коло. На висоті 1,5—2,0 см від краю вінців — загострений валик.

Ручки — майже округлі у перерізі з недбало виконаними поздовжніми жолобками, короткі (висота близько 12 см). Розміщені вертикально у верхній частині корпусу, під плічками.

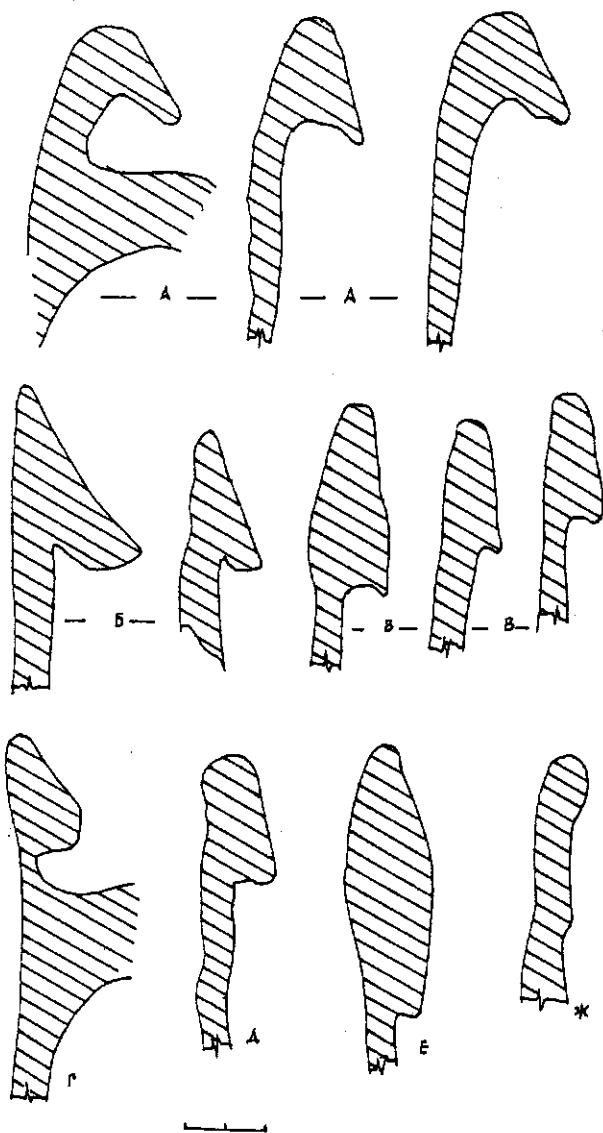

Рис. 4. Класифікація високих відігнутих вінців амфор.

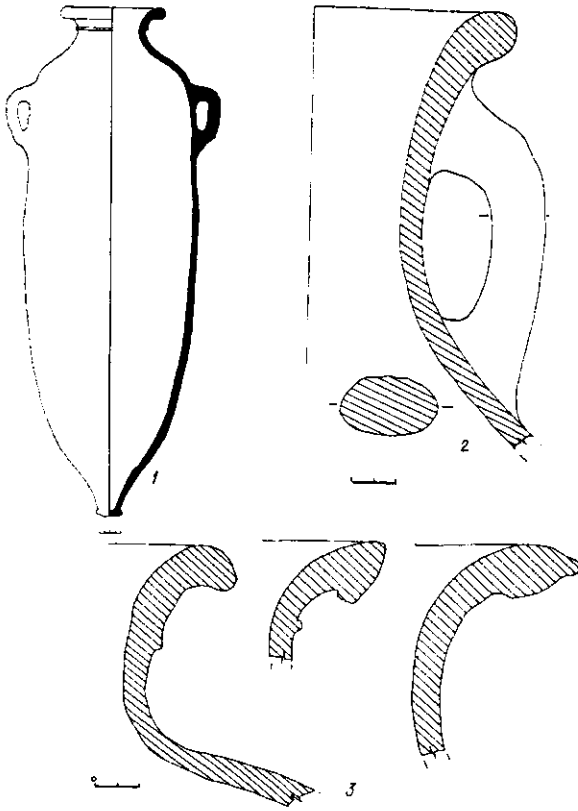

Рис. 5. Пунійські амфори з Ольвії: 1 — амфора О-89-НГС-642; 2, 3 — фрагменти вінець.

Фрагменти таких амфор уже знаходили в Ольвії, однак з огляду на ряд особливостей форми, їх не співвідносили з керамічною тарою. Так, оскільки ручки пунійських амфор прикріплювались вертикально на корпусі, на відміну від звичайного їх розміщення між шийкою та плічками, такі фрагменти (ручка на стінці) приймалися за частини великих керамічних покришок (О-75-ЮЗА-164, О-90-НГС-384 та ін.). Вінець від аналогічних амфор раніше приймалися за шийки гідрій, підставки тощо. Їх знайдено на ділянці АГД (О-92-АГД-135) та інших ділянках Ольвії (О-93-НГС-923, О-74-ЮЗА-403)¹⁴ (рис. 5, 2, 3). Усі фрагменти вінець виготовлено із схожого матеріалу. Так, вінець О-93-НГС-923 виконано з червонуватої шорсткуватої глини, поверхню вкрито жовтувато-сірим ангобом, вінець О-75-ЮЗА-403 — з темнішої червоної глини, ангоб нерівний, сірувато-жовтуватий. Зовнішня поверхня заглажена нерівномірними смугами, можливо, жмутом трави.

Ще один фрагмент вінець теж, можливо, належить до аналогічної амфори, однак ручку тут розміщено між шийкою та плічками (О-67-625). Вінець мають характерну валикоподібну відігнуту форму, ручка масивна, коротка, овальна в перерізі. Зроблені з сірувато-жовтуватої глини, схожої з матеріалом фрагментів, описаних вище.

За всіма ознаками, амфора, знайдена на ділянці НГС, — це пунійська амфора, швидше за все, II ст. до н. е.¹⁵ Ці амфори є надзвичайно рідкісною знахідкою у Північному Причорномор'ї і в публікаціях не відзначені. Єдиний відомий екземпляр пунійської амфори походить з Єлісаветівського городища на Нижньому Дону, де він датується IV ст. до н. е.¹⁶ Ольвійська амфора дуже близька до дещо меншого екземпляру з печі у Піццікі-Пантанелло (Метапонт, Італія), розміри якого — Н — 67, Д — 22, Д₁ — 16,3 см. Тут же, у керамічній майстерні, де

Корпус — видовжений, майже циліндричний, невиразно округлий при переході до ніжки, близький то типу «морква» («сагот» за англomовною термінологією). Плічка плавно переходять до шийки, слабо виражені.

Ніжка — без стовбура. Має вигляд валика, що виступає навколо донної частини амфори. Підшва рівна, тонка, товщина донної частини — близько 2 см.

Глина — шарувато-пориста, рожево-сірувата. Домішки великі, білі (вапняк?).

Поверхня — шорсткувата, вкрита рожево-зеленуватим ангобом, що легко відлущується.

Збереженість — у фрагментах, склеєна.

Метричні дані: Н — 94, Н₁ — 92, Н₂ — 4,8, Н₃ — близько 8, Н₄ — 86,4, Н₅ — 1,6, Д — 30,8, Д₁ — 15,2 (без товщини вінець), Д₂ — 13,2, Д₃ — 2,5, Д₄ — 5,6 см. Показники пропорцій — Н:Д=0,3, (Н₂+Н₃):Н₄=0,14.

виготовлялись черепаща, проста кераміка, сіроглиняний посуд, було знайдено і клеймовані амфори греко-італійської групи. Усього тут було не менш як 83 амфори. Керамічна майстерня функціонувала протягом 150—50 рр. до н.е.¹⁷. Таке датування дозволяє віднести амфору з ділянки НГС до II ст. до н. е.

Родоські амфори та лягіноси

Родоські амфори (виключаючи описану вище амфору греко-італійської групи) представлено трьома археологічно цілими посудинами, одним клеймом і кількома фрагментами вінець та ніжок (останні зафіксовані тільки у польовій документації). Крім амфор тут же знайдено два родоських лягіноси. Оскільки вони швидше за все виготовлялись в амфорних майстернях, клеймилися аналогічно амфорам, видається доцільним навести тут опис і цих посудин.

Амфори

О-89-НГС-638. Вінця — відсутні.

Шийка — циліндрична, перехід до плічок чітко виділених.

Ручки — еліпсоподібні, рівні.

Корпус — видовжений, з виділеними високими майже горизонтальними плічками, нижня частина — у форми зрізаного конуса з м'яко-округлою твірною.

Ніжка — циліндрична.

Глина — чиста, рожево-бежева, типова для родоських амфор.

Поверхня — світлий рожевий ангоб.

Інші ознаки — на ручці прямокутне клеймо ΔΙΟΔΟ... Клеймо однорядкове, містить ім'я Діодора або Діодота. Фабрикант Діодот відомий у Танаїсі¹⁸, час його діяльності збігається з часом Пергамського комплексу — 220—180 рр. до н. е.

Збереженість — відсутня частина шийки, одна ручка, друга — розбита, корпус фрагментований (розчавлений), ніжка частково відбита.

Метричні дані: Н(збер.) — 85, Н2(збер.) — 26, Н3 — 10, Н4(збер.) — 50, Д — 34,7, Д1(збер.) — 11,6, Д5(збер.) — 5 см.

О-89-НГС-790 (рис. 6, 1). Вінця відсутні.

Шийка — циліндрична.

Ручки — відсутні.

Корпус — округло-конусоподібний, плічка виділені, похилі. Лінія максимального діаметру виділена невиразно, твірна округла.

Ніжка — циліндрична, з дещо заокругленою подошвою.

Глина — рожево-бежева.

Поверхня — світлий ангоб.

Збереженість — відсутні верхня частина шийки та ручки.

Метричні дані: Н(збер.) — 64,8, Н1 — 60, Н2(збер.) — 11, Н3 — 7, Н4 — 47,2, Н5 — 4,2, Д — 35, Д1(збер.) — 12, Д2 — 14, Д3 — 2, Д4 — 9,8 см.

О-89-НГС-989. Вінця — відсутні.

Шийка — відсутня.

Ручки — відсутні.

Корпус — округло-конусоподібний.

Ніжка — сколота.

Глина — рожево-бежева.

Поверхня — рожевий ангоб.

Збереженість — зберіглися тільки корпус та частина ніжки.

Метричні дані: Н(збер.) — 60, Н3 — 6,4, Н4 — 48,4, Н5(збер.) — 2, Д — 32, Д2 — 15,6, Д4 — 5 см.

О-89-НГС-982 (рис. 2, 3). Клеймо на фрагменті ручки вміщено на верхній її частині. Клеймо прямокутне, ім'я фабриканта Імаса дано у скороченні ІМА, нижче — зображення кадуцея, ліворуч — ріг достатку. Аналогічні клейма відомі в Ольвії (О-76-ЮЗА-959, О-76-ЮЗА-710, О-76-118, О-82-ЮЗА-143, О-92-НГС-710, 590 та ін.), Танаїсі¹⁹ та інших місцях. Час діяльності цього фабриканта визначається 180—150 рр. до н. е.²⁰.

Як уже йшлося вище, крім амфор, у комплексі заповнення підвалу виявлено два родоські лягіноси.

О-89-НГС-645 (рис. 6, 2). Вінця — відсутні.

Шийка — висока, в плані — коло, розширюється донизу.

Ручки — відсутні.

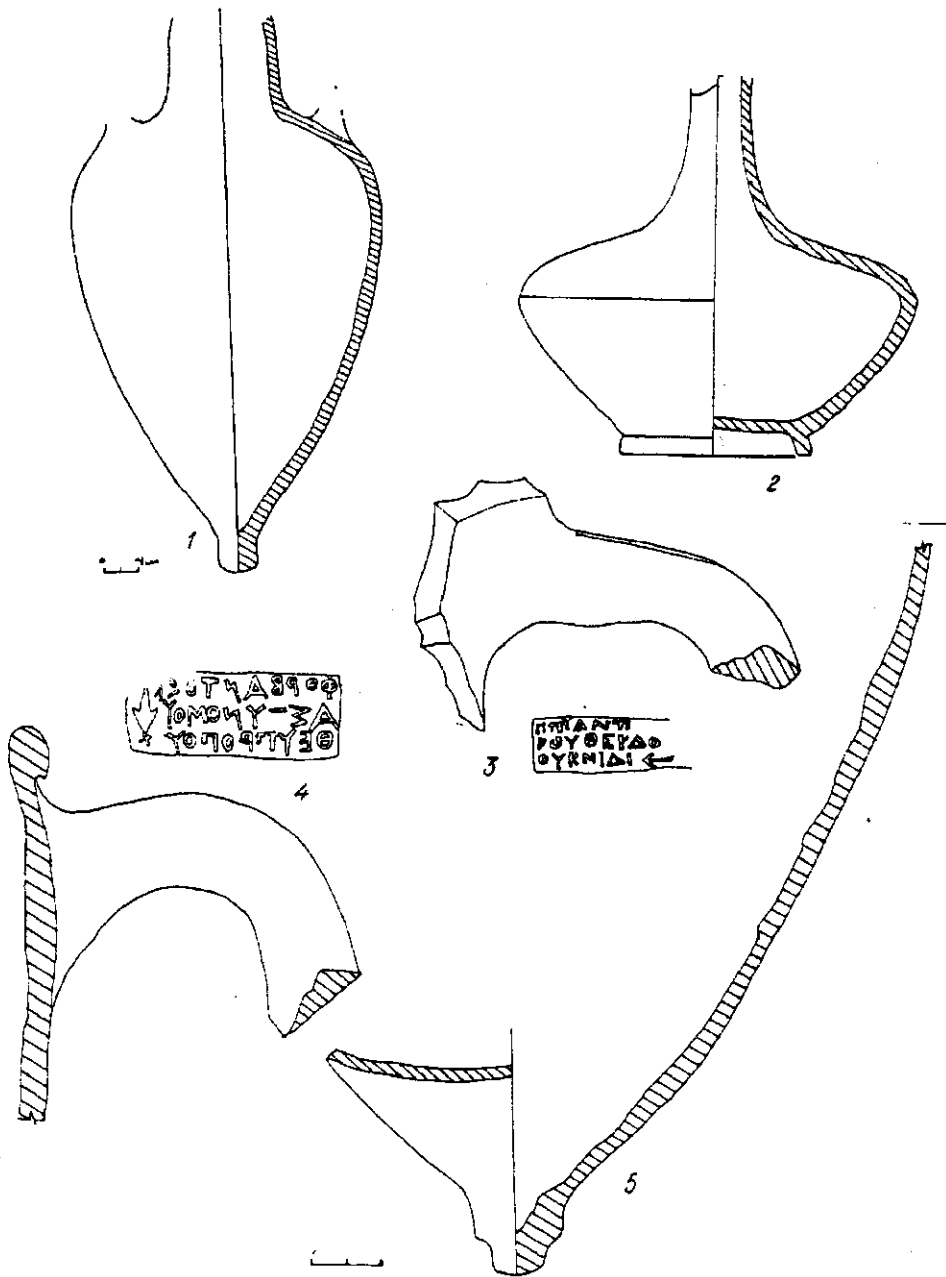

Рис. 6. Фрагменти амфор та лягіноса із заповнення підвалу: 1 — родоська амфора О-89-НГС-790; 2 — родоський лягінос О-89-НГС-645; 3 — кнідське клеймо; 4 — синопське клеймо; 5 — фрагмент дна коської амфори О-89-НГС-641.

Корпус — низький, з широкими плічками, виділеною лінією максимального діаметру.

Дно — на кільцевому піддоні.

Глина — рожево-бежева.

Поверхня — світлий ангоб.

Збереженість — відсутні ручки та верхня частина шийки.

Метричні ознаки: Н(збер.) — 22, Н₁ — 20, Н₂(збер.) — 8, Н₃+Н₄=13,6, Н₅ — 1, Д — 22,8, Д₁ — 4, Д₂ — 7, Д₄ — 11 см.

Аналогічні лягіноси досить часто трапляються в елліністичних шарах Ольвії, вони відомі в похованнях ольвійського некрополя кінця III — II ст. до н. е.²¹.

О-89-НГС-644 (фрагмент). Вінця — відсутні.

Шийка — висока, вузька, розширюється донизу.

Ручка — відходить під прямим кутом від верхньої частини горла, еліпсоподібна у перерізі, з невеликою різницею в осях.

Корпус — відсутній, збереглися тільки плічки.

Глина — рожево-бежева.

Поверхня — світлий рожевий ангоб.

Інші ознаки — на ручці — фрагмент клейма ΣΥΜ..., на плічках — графіто ΘΙΓΓΟ//ΨΥΧΣ//ΕΡΩΜΕΝΟ//ΚΑΤΑΜΑΚΤΡΙΑ.

Незважаючи на погану збереженість цього лягіноса, він становить особливий інтерес — графіто на його плічках прочитане О. О. Білецьким як «Я торкаюся (своїм вином) холоду коханого в саркофазі»²². Зауважливий характер напису дещо не відповідає його знахідці у заповненні звичайного підвального приміщення житлового будинку. Лишається припустити, що посудина після нанесення графіто не була використана за призначенням — не поставлена у могилу.

Кнідські амфори

Амфори Кніду представлені клеймами та кількома фрагментами ніжок (на опис не взяті, були зафіксовані лише у польових документах).

О-89-НГС-833 (рис. 6, 3). Клеймо на верхній частині овальної, дещо сплющеної, ручки — ΕΠΙ//ΑΝ...ΡΟΥ//ΘΕΥΔΟ...//ΚΝΙΔΙ..., емблема — якір. До складу клейма, таким чином, входило ім'я епоніма, можливо, Атандро́са, та ергастеріарха Тейдо(сія), етнікон та емблема. Такі клейма належать до III групи кнідських клейм, яка датується 220—188 рр. до н. е. (або 255—215 рр.)²³. Щоправда, епоніма Антандро́са В. Грейс відносить до групи IVa, періоду фрурархів (188—167 рр. за В. Грейс, 215—166 рр. за Н. В. Єфремовим)²⁴. Вона зазначає, що найменування «фрурарх» у тій чи іншій формі звичайно присутнє у клеймах цього типу²⁵, чого немає у нашому випадку. В Ольвії відоме ще одне клеймо Антандро́са з тризубом (О-84-ЮЗА-255). Крім того, відомі два клейма схожого змісту — із згадуванням фабриканта ΘΕΟΔΟ(ΡΟΣ), але з епонімом ΔΙΟΓ (О-77-ЮЗА-83). У В. Грейс згадується епонім Диогенес IV в групі, який функціонував у 167—146 рр.²⁶. На іншому клеймі (О-88-НГС-119) згадується епонім ΘΕΟΔΟΤΟΣ з фабрикантом ΕΥΔΟΣΙΟΝ(ΟΣ) (?), час діяльності якого В. Грейс відносить до 188—167 рр. (група IVa). У всякому разі, ольвійське клеймо доцільно датувати не раніше кінця III — першою половиною II ст. до н. е.

Синопські амфори

Синопські амфори представлені у комплексі лише фрагментами профільних деталей (зафіксовані тільки у польовій документації) та одним клеймом.

О-89-НГС-832 (рис. 6, 4). Клеймо розміщене на верхній частині ручки. Зберігся фрагмент валикоподібних вінець. Клеймо трирядкове, ретроградне, у правій частині — невиразне зображення емблеми. Зміст клейма — ΦΟΡΒΑΝΤΟΣ ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ ΘΕΟΠΡΟΠΟΥ. Клеймо поки не має відомих точних аналогій. Астиномів з іменем Форбас відомо два — Форбас 1 належить до I групи за Б. М. Граковим, датується або другою половиною IV ст. до н. е. (за Б. М. Граковим), або 366 р. до н. е. (за М. Ф. Федосєєвим)²⁷. Час функціонування Форбаса 2 визначається М. Ф. Федосєєвим 315 р. до н. е. Ім'я фабриканта Теопроба у поєднанні з ім'ям Форбаса не траплялось, але перший відноситься Б. М. Граковим до 3 групи (220—183 рр. до н. е.)²⁸. Така непевна ситуація з характеристикою цього клейма змушує згодом датувати його першою половиною III ст. до н. е.²⁹.

Коські амфори

Коські амфори представлені фрагментом корпусу мініатюрної амфори.

О-89-НГС-641 (рис. 6, 5). Корпус — мабуть, конусоподібний, з тонкими — 0,5 см — стінками.

Ніжка — у вигляді «подвійного» стовбура. Складається з ширшої верхньої та вузької нижньої частин, відділених одна від одної невеликим підрізом. Підшва слабо округла.

Глина — червонувата.

Збереженість — відсутні шийка, ручки, значна частина корпусу.

Метричні дані: Н фрагмента — 21,5, Н₅ — 2,5, Д фрагмента — 23,5, Д₄ — 2,5 та 1,5 см.

Ніжка аналогічної форми, яка теж походить з Ольвії, опублікована І. Б. Зеєст³⁰. Вона належить до типу коських амфор з видовженим корпусом III—II ст. до н. е. Наша амфора, швидше за все, є фракцією цього типу.

Таким чином, цей відносно невеликий щодо обсягу комплекс амфор із заповнення одного тільки підвалу на ділянці НГС дав змогу одержати дещо повнішу характеристику пізньоелліністичних шарів Ольвії.

По-перше, можна твердо констатувати надходження до Ольвії амфор греко-італійської групи, серед яких уперше виділено амфору іспанського походження.

По-друге, вперше визначене надходження до Ольвії амфор з регіонів Північної Африки. Для Ольвії ця знахідка відкриває нову сторінку в історії її торгівлі. Вони стають в один ряд з іншими матеріалами II ст. до н. е., які дають уявлення про початок зв'язків з римським та північно-африканським світом. У II—I ст. до н. е. до Ольвії надходять й італійські амфори з високими вінцями³¹, в кінці I ст. до н. е. — зразки столового посуду³², скло, частина описаних вище греко-італійських амфор теж походила з Італії. Таким чином, уже цілком упевнено можна говорити про такі ранні зв'язки з римським світом. З іншого боку, пізньоелліністичні пунійські амфори є продовженням більш ранніх надходжень з Північної Африки. Так, уже у V ст. до н. е. у Пантікапеї, а у IV ст. — у Подніпров'ї, на Дону та на Кавказі відзначається поява та поширення так званих лицьових намист — зображень людей або демонів з непрозорого скла³³, відомих і в Ольвії. Швидше за все, рух цих двох груп пізньоелліністичної тари (греко-італійської та пунійської) відбувався загальними торговельними шляхами — від Італії через Західне узбережжя Чорного моря. Свідченням цього є один із декретів Істрії II ст. до н. е., де йдеться про карфагенського купця³⁴.

Нарешті, виходячи з даних комплексу підвалу № 253, дещо по-іншому можна розглянути деякі хронологічні питання. Так, описані амфори мають таке датування: греко-італійські — II ст. до н. е., швидше за все, перша його половина, пунійські — II ст. до н. е., імовірно, теж близько його середини (якщо припустити їх карфагенське походження, то найвірогідніше вони мають датуватись не пізніше, як 146 р. до н. е., часом руйнування Карфагена); фрагменти родоських амфор датуються досить широко, однак клеймо фабриканта Імаса визначається 180—150 рр. до н. е. Близько датуються і лягіноси. Кнідське клеймо належить, швидше за все, до кінця III — першої половини II ст. до н. е., синопське дещо раніше — перша половина III ст. Якщо взяти до уваги, що й решта матеріалу заповнення не дає пізнішої дати, можна цілком упевнено говорити про формування заповнення підвалу не пізніше, як у середині II ст. до н. е. Очевидно, така дата відповідає часу руйнування всіх пізньоелліністичних споруд на ділянці НГС.

Примітки

¹ При описі метричних даних використано такі умовні позначення: Н — максимальна висота, Н₁ — внутрішня висота, Н₂ — висота шийки, Н₃ — висота плічок, Н₄ — висота нижньої частини корпусу від лінії максимального діаметру, включаючи ніжку, Н₅ — висота ніжки, Н₆ — висота вінець, Д — максимальний діаметр, Д₁ — діаметр шийки зверху, Д₂ — діаметр шийки біля плічок, Д₃ — діаметр ручок, Д₄ — верхній діаметр ніжки, Д₅ — нижній діаметр ніжки. При описі амфор також вживаються співвідношення метричних показників, зокрема, максимальних висоти та діаметру, суми висот плічок та шийки до висоти нижньої частини, які показують характер пропорцій посудини.

² *Benoite F. Amphores et ceramique de l'epave de Marseille. — Gallia. — 1954. — 12. — P. 35—54; Will E. L. Greco-Italic Amphoras. — Hesperia. — 1982. — 51. — P. 338—357.*

³ *Grace V. Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula. — Hesperia. — 1963. — 32. — P. 319—334.*

⁴ *Grace V. Some Amphoras from a Hellenistic Wreck // BCH. — Suppl. XIII. — 1986. — P. 559. — № 23.*

⁵ *Will E. Op. cit. — Pl. 85.*

⁶ *Grace V. Op. cit.*

⁷ Will E. Op. cit.— P. 347, 353, 354.

⁸ Ibid.— P. 354.— Pl. 85g.

⁹ Ibid.

¹⁰ Леви Е. И. Керамический комплекс III—II вв. до н. э. из раскопок ольвийской агоры // Ольвия. Теменос и агора.— М.-Л., 1964.— С. 225—284.

¹¹ Рубан В. В. О датировке поселения Козырка 2 // ПДКСП.— 1979.— С. 66.— Рис. 5.

¹² Grace V. Some Amphoras...— P. 559.

¹³ Ibid.— P. 560.

¹⁴ За словами керівника розкопок на ділянці АГД А. С. Русяєвої, аналогічні фрагменти траплялися тут і раніше, однак їх не фіксували в інвентарному описі.

¹⁵ Cintas P. Ceramique punic.— P., 1950.— № 313.

¹⁶ Лавренова Н. Н. Проблемы контактов Карфагена с центрами Северного Причерноморья // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века.— Ростов-на-Дону, 1994.— С. 35.

¹⁷ Brehob J. A Note on the Amphoras // The Territory of Metaponto 1981—1982. The University of Texas at Austin.— 1989.— P. 41, 42.

¹⁸ Шелов Д. Б. Керамические клейма из Танаиса III—I вв. до н. э.— М., 1975.— С. 94.— № 319.

¹⁹ Там же.— С. 105.— № 368.

²⁰ Grace V. The Middle Stoa Dated by Amphora Stamps.— *Hesperia*.— 1985.— № 54.— P. 42; Шелов Д. Б. Указ. соч.; Бадаляниц Ю. С. О хронологических соответствиях личных имен на родосских амфорах // СА.— 1980.— № 2.— С. 165.

²¹ Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени.— К., 1974.— С. 98, 99.— Рис. 88, 3-5.

²² Белецкий А. А., Лейтунская Н. А. Новое граффито из Ольвии // Ольвия-200. Тез. докл. междунар. конф.— Николаев, 1994.— С. 16, 17.

²³ Grace V. The Middle Stoa...— P. 31.

²⁴ Ефремов Н. В. К истории торговых связей Книда с Северным Причерноморьем // Греческие амфоры.— Саратов, 1992.— С. 258.

²⁵ Там же.

²⁶ Grace V. The Middle Stoa...— P. 32, 33.

²⁷ Федосеев Н. Ф. Рукопис.

²⁸ Граков Б. Н. Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов.— М., 1927.— С. 136.

²⁹ Дякую В. І. Кацу за допомогу у визначенні клейма.

³⁰ Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора.— М., 1960.— Таб. XXIV, 52в.

³¹ Там же.— С. 109.— Таб. XXVIII, 63.

³² Крапивина В. В. Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э.— К., 1993.— С. 119, 144.

³³ Гороховская Л. П., Циркин Ю. Б. Северное Причерноморье и Карфаген // Причерноморье в эпоху эллинизма.— Цхалтубо, 1982.— Тбилиси, 1995.— С. 207—211; Лавренова Н. Н. Указ. соч.— С. 34, 35.

Н. А. Лейтунская

КОМПЛЕКС ПОЗДНЕЭЛЛИНИСТИЧЕСКИХ АМФОР ИЗ ОЛЬВИИ

Предлагаемая статья является публикацией амфорного материала из позднеэллинистического заполнения одного из подвалов жилого дома на участке НГС в Ольвии. Особый интерес представляет практически первое описание греко-италийских амфор разного происхождения (Родос, регион Испании) и первое для Ольвии выделение пунийских амфор, что дает возможность по-новому осветить некоторые направления позднеэллинистической торговли Ольвии.

N. A. Leypunskaja

COMPLEX OF THE LATE HELLENISTIC AMPHORAS FROM OLBIA

The paper presents the publication of amphoras from the basement of one of the houses on the NGS sector in Olbia. Of particular value is actually the first description of Greek and Italic amphoras of different origin (Rodos, region of Spain) and determination (the pioneering work in Olbia) of Punic amphoras; this opens up possibility to revise some concepts of Olbia's trade in the Late Hellenistic period.

Одержано 05.11.96

АНТИЧНЕ ПОСЕЛЕННЯ НОВОПОКРОВКА-I У ПІВДЕННО-СХІДНОМУ КРИМУ

О. В. Гаврилов

Публікуються результати дослідження і дається повний аналіз археологічних матеріалів поселення античного часу Новопокровка-I, визначається місце пам'ятки як серед подібних на сільській околиці Феодосії, так і Європейського Боспору.

У 1994—1996 рр. охоронно-археологічна експедиція при регіональній інспекції Рескомітету з охорони та використання пам'яток історії та культури провадила розкопки античного поселення, що знаходиться за 1,3 км на захід від села Новопокровка Кіровського району, або за 23 км на північний захід від сучасної Феодосії¹. Пам'ятку відкрито 1974 р. під час меліоративних робіт геологом Є. М. Кальським, який зібрав тут досить велику колекцію археологічного матеріалу. Поселення розташоване на пологому схилі та в заплаві широкої степової улоговини, якою у давнину пролягало одне з русел маленької річки Кхоур Джилга. На площі поселення виділяються 9 золистих плям, що лишилися від присадибних зольників і позначають місцезнаходження окремих домівок — садиб. Судячи з них, а також з наявності на поверхні оранки бутового вапнякового ка-

© О. В. ГАВРИЛОВ, 1999